

Г. М. Голиш, Л. Г. Лисиця

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ ДЛЯ ІНВАЛІДІВ В УРСР (1943–1950 рр.)

Стаття присвячена маловивченій історичною наукою проблемі функціонування дитячих будинків для інвалідів Наркомату (Міністерства) соціального забезпечення УРСР в постокупаційний та повоєнний періоди.

Ключові слова: діти-інваліди, дитячі будинки для інвалідів, мережа спецдитустанов, контингент.

Суспільні феномени минулого мають здатність до екстраполяції на сучасні процеси, а відтак, спонукають до певних аналогій та необхідності врахування історичного досвіду. З огляду на нинішні воєнні дії на Сході України та появи нового покоління дітей війни, вбачається доволі актуальною реконструкція проблеми становища неповнолітнього населення України доби німецько-радянської війни та повоєнного часу. Зокрема практично значимою є тема функціонування спеціальних дитячих установ для дітей з особливими потребами, адже цей сегмент соціальної історії ще не став предметом спеціального вивчення. Тема дітей-інвалідів поки має лише фрагментарне висвітлення в працях Я. Овчинникової [1], М. Соловей [2] та авторів цієї розвідки [3–6]. Метою цього повідомлення є аналіз особливостей функціонування дитячих будинків для інвалідів Наркомату (Міністерства) соціального забезпечення УРСР в 1943–1950 рр.

Війна зумовила збільшення кількості дітей-інвалідів та зростання небезпечних захворювань серед неповнолітніх. Це диктувало необхідність розгортання мережі спеціальних установ для дітей з особливими потребами. Вони знаходилися у відомчому підпорядкуванні наркоматів (міністерств) соціального захисту та охорони здоров'я. Існуюча мережа таких установ серйозно постраждала в окупаційний період. Виходячи з расових теорій та люджерних програм, нацисти вважали недоцільним утримання дітей з фізичними та психічними дефектами чи вражених тяжкими недугами. Саме ця категорія неповнолітніх стала провідним об'єктом тотального фізичного знищення. Для прикладу, на хуторі Крипаки Слов'яносербського району (Луганщина), в результаті цілеспрямованих злочинних дій окупантів, загинули понад 50 дітей-інвалідів – вихованців місцевого дитбудинку [3, 87].

Під час окупації та в ході воєнних дій більшість приміщень дитбудинків для інвалідів було зруйновано, а їхнє майно розграбовано. Чимало будівель цих установ використовували не за призначанням [7, 3]. З огляду на гострий брак установ, які стали б прихистком для дітей-інвалідів, вже з 1944 р. розпочалося розгортання їх мережі. В 11 закладах такого профілю у той час налічувалося 336 ліжко-місць, що й віддалено не відповідало реальним потребам [8, 5–6]. Так, на території Наддніпрянщини та Східної України в 1945 р. працювали 8 дитбудинків інвалідів на 327 ліжко-місць, зокрема, Київський на 70 місць, Гнідинський (Чернігівщина) – 34, Ковалівський (Полтавщина) – 58, Померківський (Харківщина) – 10, Попаснянський (Луганщина) – 34, Преславський (Запорізька обл.) – 25, Скучійський (Сталінська обл.) – 46, Черкаський – 50. Загальний відсоток виконання плану з розгортання цих установ було виконано лише на 68,4 % [Підраховано за: 9, 16].

Стурбований недостатніми темпами цієї роботи, Раднарком УРСР зобов'язав Наркомат соціального захисту в 1945 р. забезпечити роботу 12 дитбудинків для дітей-інвалідів на 1200 місць, а 1946 р. – 18 на 1800 місць [10, 22]. Втім, на заплановані показники

вийти не вдалося: в 1949 р. працювали 12 дитбудинків цього типу, де перебували 1013 дітей [11, 2]. З цієї причини, чимало дітей-інвалідів залишалися поза спецстановами. Так, понад 200 дітей-інвалідів лише з системи дитбудинків Міносвіти у 1950 р. не були зараховані до відповідних спецустанов, через відсутність вільних місць [11, 1]. Хоч 1950 р. до існуючих будинків інвалідів додався Верхньодніпровський на 95 місць [12, 1], це не набагато прискорило вирішення проблеми.

Однак, попри труднощі й недоліки цієї роботи, контингент дитбудинків інвалідів зростає із кожним роком. Якщо 1947 р. в УРСР кількість вихованців цих установ становила 336 осіб [13, 8], то 1948 р. – 455 [14, 1–2], а 1949 р. – 475 [15, 45]. Джерела поповнення контингенту дитбудинків інвалідів були найрізноманітнішими. Наприклад, у другій половині 1946 р. до установ системи соціального забезпечення увійшли 94 дитини. При цьому, 21 особа була направлена з дитбудинків Міносвіти, 29 – з установ Мінздоров'я, 16 – доставлені рідними, стільки ж – підібрано на вулицях органами МВС [16, 31]. Контингент дитбудинків інвалідів був досить строкатим за характером інвалідності, віком, родинним станом. Так, на 1949 р. у 402 вихованців цих установ виявлені фізичні дефекти, 109 були розумово-відсталими (з них 62 – непрацездатні). 22 дітей були молодше 8 років, 208 мали вік 8–11 р., 191 – 12–14 р., 92 – 15 і більше. При цьому 340 дітей були круглими сиротами, 128 – напівсиротами і лише 45 мали батьків [17, 46].

Досить складною була проблема протезування дітей-калік. Так, лише серед вихованців Померківського дитбудинку 5 дітей не мали рук, а одна дівчинка – рук і ніг [18, 42]. Проте, промисловість УРСР була явно не готовою до виконання досить специфічних замовлень на дитячі протези, тому більшість інвалідів не отримували необхідної допомоги. Так, у першій половині 1945 р. потребували протезування 62 особи, а протези одержали лише 14 дітей-калік, що становило 22 % від заявленої потреби [9, 14]. Не набагато поліпшилася ситуація і в наступні роки. Так, у 1947 р. потребували протезування 105 вихованців, а вдалося протезувати лише 83 (79 %) [13, 9]. З метою виправлення ситуації, згідно з розпорядженням Міністерства соціального захисту, розпочала свою роботу спеціальна виїзна бригада Київського протезного заводу, члени якої допомагали дітям-калікам безпосередньо на місцях [19, 38].

У республіці функціонували будинки інвалідів різних типів і профілів. Одні були призначені переважно для фізично дефективних дітей, інші – для розумово відсталих. Згідно з чинною нормативною базою хлопчики й дівчатка мали утримуватися окремо, але на практиці цей поділ мав умовний характер. Про строкатість контингенту свідчить аналіз особового складу дитустанов для інвалідів. Так, у списку вихованців Преславського дитбудинку, призначеному для утримання дівчат-олігофренів, знаходилося 11 хлопців і лише 9 дівчат. У Київському дитбудинку для дівчат з фізичним каліцтвом утримувалися 47 дівчат і 28 хлопців. При цьому, фізично неповноноцінними були 38 осіб, а розумово відсталими – 6 [7, 1,2]. У 8 дитустановах інвалідів 1947 р. утримувалися 277 хлопчиків і 178 дівчаток [20, 8], 1948 р. – 184 і 250 [12, 1,2], 1949 – 313 і 200, відповідно [17, 45].

Зустрічалися також установи змішаного типу для дітей та дорослих. Прикладом такого закладу може бути Ковалівський будинок інвалідів, де 1945 р., поряд з 43 дорослими, утримувалися 39 неповнолітніх (пізніше він став суто дитячою установою) [9, 14]. Подекуди створювалися будинки інвалідів сімейного

типу, як у Широківському (Дніпропетровщина), де 1946 р. перебували 98 осіб: 53 жінки, 24 чоловіки і 21 дитина [21, 11]. Інформацію про мережу, профіль та динаміку контингенту дитбудинків інвалідів в УРСР цього періоду містять матеріали таблиці 1 [Складено за: 4, 328; 7, 1; 11, 2; 13, 8; 22, 7–8].

Табл. 1

Відомості про контингент дитячих будинків інвалідів (1946 – 1950 рр.)

Область	Назва дитбудинку	Профіль	1945 р.			1946 р.			1947 р.			1948 р.			1949 р.			1950 р.			
			запланований	контингент	фактичний	запланований	контингент	фактичний	запланований	контингент	фактичний	запланований	контингент	фактичний	запланований	контингент	фактичний	запланований	контингент	фактичний	
Дніпропетровська	Верхньодніпровський	для розумово-відсталих хлопчиків																60	60		
Ворошиловградська	Попаснянський	для розумово-відсталих дівчаток	50	34	50	8	40	25	50	34	50	53	50	52							
Запорізька	Преславський	для розумово-відсталих дівчаток	50	25	50	20	50	28	50	49	50	55	50	55							
Київська	Черкаський	дівчаток фізичних калік	85	70	50	17	50	20			50	53	50	49							
м. Київ	Київський	дівчаток фізичних калік	50	50	100	75	100	74	50	50	100	100	100	104							
Полтавська	Ковалівський	хлопчиків фізичних калік	68	58	50	41	50	51	100	94	100	104	100	100							
Сталінська	Авдівський	хлопчиків фізичних калік	50	46	50	40	50	50	50	100	104	100									
Харківська	Померківський	дівчаток фізичних калік	50	10	50	13	50	32	75	69	75	75	75	76							
Чернігівська	Гнідинський	хлопчиків фізичних калік	75	34	75	48	70	56	70	71	70	72	70	70							
Всього			478	327	475	262	460	336	445	467	599	612	555	566							

Як випливає з наведеної таблиці, на території України були розгорнуті 8, а з 1950 р. – 9 будинків інвалідів. При цьому, за функціональним профілем – 6 призначалися для дітей з фізичним каліцтвом, а 3 – для олігофренів. За статевою типологізацією: контингент 5 установ становили дівчатка-інваліди, а 4 установ – хлопчики. Звертає на себе увагу той факт, що, коли виконання плану по контингенту у 1946 р. становило лише 55,2 %, то вже з 1948 р. спостерігалось перевищення планових показників.

Аналіз документів дозволяє дійти висновку про значну плінність контингенту дитбудинків інвалідів. Так, у 1947 р. до 8 таких установ прибув 401 неповнолітній інвалід, а вибули 282, в тому числі: переведено до інших дитбудинків – 68, повернуто батькам – 79, працевлаштовано – 28, направлено на навчання – 14, вибуло з інших причин – 103 [13, 8]. Менша плінність спостерігалась в 1949 р., коли до дитбудинків інвалідів прибули 92, а вибули 54, зокрема 20 були переведені до інших установ, 17 – повернуто батькам, 2 – працевлаштовано, 1 – направлений на навчання, 14 – вибули з інших причин [17, 45]. Щодо варіантів працевлаштування вихованців дитбудинків інвалідів, то це, як правило, було направлення на спеціальні підприємства Міністерства соціального захисту чи заклади побутового обслуговування населення.

Специфіка функцій дитбудинків інвалідів визначала й особливості штатного розпису, де, поряд з педагогічними працівниками й адміністративно-господарчим персоналом, була включена дещо більша кількість медпрацівників. Хоча за 8 дитбудинками інвалідів були закріплені лише 2,5 штатні одиниці лікарів і 6 середніх медпрацівників, що явно не відповідало потребам установ у працівниках охорони здоров'я. Ця проблема частково вирішувалась за рахунок залучення сумісників чи консультативно-лікувальних послуг місцевих медустанов. Крім них, у дитбудинках

інвалідів тогочасної України працювали 27 вихователів, 6 учителів, 9 інструкторів з праці, а 22,5 ставки були заміщені адміністративно-господарським персоналом [13, 10]. У Київському дитбудинку інвалідів, наприклад, у 1946 р. працювали 4 вихователі, 1 інспектор з праці, 2 медсестри та 18 осіб адміністративно-господарського персоналу [22, 62].

Отже, попри неймовірні труднощі повоєнного часу, загалом забезпечувалось розгортання мережі та зрос-

тання контингенту спецдитустанов Наркомату (Міністерства) соціального забезпечення УРСР. Ці структури виконували важливу гуманну місію соціальної реабілітації неповнолітніх громадян з особливими потребами. Через обмежений формат розвідки в ній не розглянуто питання повсякденного життя вихованців дитбудинків для інвалідів, що заслуговує на окреме вивчення в майбутньому.

1. Овчинникова Я.С. *Діти і підлітки Донбасу в умовах Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук.* – Донецьк, 2011.
2. Соловей М.О. *Дитячі будинки Донбасу у 1943–1963 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук.* – Донецьк, 2011.
3. Голиш Г.М. *У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941–1945 рр.* – Черкаси, 2005.
4. Голиш Г. *Наслідки німецько-радянської війни для неповнолітніх громадян України // Укр. іст. журн.* – 2005. – № 3.
5. Голиш Л.Г. *Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР в 1943–1950 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук.* – Черкаси, 2007.
6. Гольш Л.Г. *Специальные детские учреждения Украины 1943–1945 гг.: к вопросу о типологизации, разворачивании сети, формировании контингентов // Детство. Век XX: Мат. науч. конф.* – Оренбург, 2012.
7. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України).* – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 5634.
8. ЦДАВО України. – Ф. Р-582. – Оп. 11. – Спр. 8.
9. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Спр. 83.
10. ЦДАВО України. – Ф. Р-337. – Оп. 10. – Спр. 2.
11. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 2151.
12. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Спр. 526.
13. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Спр. 238.
14. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Спр. 327.
15. ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 3827.
16. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України).* – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 335.
17. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Спр. 415.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 340.

19. ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 14. – Спр. 3827.
 20. Держархів Черкаської обл. – Ф. Р-3324. – Оп. 1. – Спр. 13.
 21. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Спр. 146.
 22. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 4030.

Holysh G.I., Lysytsia L.G. Disabled Children's Homes Functioning in USSR (the 1943th-1950ths). The author focuses on the insufficiently studied in the Ukrainian history problem of disabled children's homes functioning within the system of the Ukrainian SSR Social Protection Ministry during the post-occupation and postwar periods.
Key words: disabled children, disabled children's homes, children's special establishments network, contingent.

О. О. Тітка

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСЦЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В 1943–1950 рр.

У статті розглянуто джерела фінансування та матеріально-технічного забезпечення процесу відбудови й нарощування потенціалу місцевого промисловості України в 1943–1950 рр.

Ключові слова: фінансування, матеріально-технічне забезпечення, місцева промисловість, державні ресурси.

Серед важливих проблем вітчизняної історії, які потребують поглибленого дослідження, помітне місце належить аналізу відродження й розвитку в 1943–1950 рр. промислового потенціалу УРСР. Ця тема має певне висвітлення в історіографії [1–2], хоча увага дослідників зосереджувалася переважно на головних галузях промисловості, внаслідок чого маловивченими залишаються питання відбудови тих галузей промислового комплексу, які хоча й не вважалися базовими для відновлення промислового потенціалу республіки, але відігравали важливу роль у відродженні всієї економіки та соціальної сфери. Це стосується зокрема й місцевої промисловості України. З огляду на зазначене, метою статті є розгляд джерел фінансування та матеріально-технічного забезпечення відроджуваних підприємств цієї галузі та нарощування її потенціалу в 1943–1950 рр.

Успішне здійснення у неймовірно важких умовах триваючої війни відбудовних робіт у місцевій промисловості УРСР залежало від вирішення низки складних завдань. Передовсім, масштабні руйнування, яких зазнала галузь, потребували не лише великих за обсягами капітально-будівельних робіт на кожному підприємстві, а й значних коштів. У 1944 р. з цією метою було надано 29,3 млн крб., а 1945 р. – 31,3. Кошти спрямовувалися, головним чином, на відбудову підприємств республіканського підпорядкування. Так, у 1944 р. у загальній сумі частка республіканської промисловості становила 19,5 млн крб., а обласної промисловості – 9,8 [3, 50–51]. Про незначні обсяги державних асигнувань на відбудовні роботи в галузі свідчить те, що, наприклад, для відбудови 15 заводів у системі тресту «Металлоширвжиток», з урахуванням реконструкції й нового будівництва потрібно було 15 млн крб., тоді як на I-й квартал 1944 р. було асигновано лише 390 тис., а на весь 1944 р. – 2,08 млн. Для проведення капітальних робіт на відбудові 9 заводів тресту «Укравтоген» з потрібних 13 млн крб. було асигновано лише десять частину [4, 8–8 зв.]. Однак навіть ці невеликі кошти освоювалися не повністю.

Так, у 1945 р., виділені на капітальне будівництво кошти, були освоєні обсягом 22,2 млн крб., що становило 76,8% від державного річного плану [5, 13]. У більшості випадків не освоєння коштів пояснювалося об'єктивними причинами: відсутність необхідних матеріалів, транспортних і технічних засобів, виробничого устаткування, інструментів, кваліфікованих кад-

рів, несвоєчасне виготовлення проектною документації тощо. Втім, існували й суб'єктивні причини: недостатня компетентність та нерозпорядливість керівників підприємств, погана організація робіт, низька трудова дисципліна, нецільове використання матеріалів.

Одним із джерел фінансування витрат на відбудову місцевої промисловості було державне кредитування підприємств. Постановою РНК СРСР від 4 жовтня 1943 р. запроваджувався новий порядок здійснення таких операцій через «Промбанк». Якщо раніше, щоб одержати кредитування, необхідно було подати проектне завдання, робочі креслення й т. д., то тепер, скажімо, для одержання кредиту до 50 тис. крб. достатньо було подати опис робіт, завірений директором підприємства. Саме така можливість кредитування розглядалася як основне джерело для здійснення відбудовних робіт на невеликих підприємствах та районних промислових комбінатах. Виступаючи на нараді 7 грудня 1943 р. у НКМП УРСР з питань фінансування, заступник міністра Хрустальов наголосив: «Особливо... звернути увагу, що по місцевій промисловості відбудова повинна здійснюватися за рахунок кредитів... Витрати, в основному, будуть до 50 тис. крб. Цей порядок полегшить організацію й проведення відбудовних робіт по райпромкомбінатах і невеликих підприємствах. Маючи кошти, підприємство зможе їх витратити на закупівлю будівельних матеріалів, розрахунки з робітниками... Ці 50 тис. крб. кожне підприємство зможе погасити, а у випадку непогашення – буде клопотати про переоформлення кредитування на подальше. Заводи, які потребуватимуть капіталовкладень більше, ніж 50 тис. крб., оформлятимуть додаткове кредитування через Наркомат» [6, 22–25]. Однак аналіз документів свідчить, що на багатьох підприємствах галузі можливість залучення коштів на відбудову та організацію виробництва не скористалися через нерозпорядливість та пасивність керівників. Окремі директори підприємств погано займалися фінансовими питаннями, не знали, якими коштами володіли підприємства, допускали відпуск продукції військовим частинам без відповідних розрахунків.

У складних умовах воєнного часу і великого перевантаження транспорту, однією з найскладніших проблем у роботі місцевої промисловості було матеріально-технічне постачання. Уряд УРСР приділяв вирішенню цієї проблеми багато уваги. З обмежених державних резервів виділялися матеріали, обладнання, паливо. Наприклад, із заводів НКМП РРФСР Павлоградському об'єднанню заводів було поставлено обладнання, зокрема з Похвистининського заводу Куйбишевської обл., невстановлене після евакуації. Дніпропетровській конторі Головпостачу належало поставити заводу два електрогенератори. Така практика підтримки урядом республіки підприємств була доволі поширеною. У 1944 р. підприємствам галузі з державних ресурсів було передано матеріалів на суму 32,5 млн крб., у т. ч. 1240 т чавуну, 3200 т чорних металів, 64 т кольорових металів, 5837 мі лісоматеріалів, 796 одиниць різного устаткування, 158 автомашин, 632 шт. автопокришок і камер, 185 км електропроводів, 35,3 км пасів [5, 57] тощо.

Однак розмах відбудовних робіт і потреби виробництва обганяли організаційно-технічну базу постачальницьких органів. Весь тягар роботи падав на Головпостач галузевого Наркомату, тоді як до війни кожний трест, облісцевпром та завод мали свої постачальницькі органи, які безпосередньо реалізовували фонди. Окремі керівники підприємств поклялися в цій роботі тільки на Головпостач, не утворивши кваліфі-